

ESKİ UYGURCA DİLBİLGİSİ TERİMLERİ: vibakti-samaz

Elmalı, Murat (2017). *Eski Uygurca Dilbilgisi Terimleri: vibakti-samaz*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 288s. ISBN: 978-975-16-3413-9.

Ayşe Kübra ÖZER*

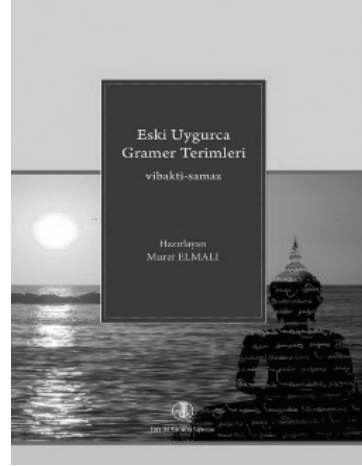
Dil Araştırmaları, Bahar 2019/24: 171-174

Türk Dil Kurumunun başlattığı Eski Uygurca Kütüphanesi isimli dizinin altıncı çalışması olan Eski Uygurca Dilbilgisi Terimleri: vibakti-samaz, Murat Elmalı tarafından 2017 yılında hazırlanmıştır. Mehmet Ölmez tarafından kaleme alınan *Sunuş* yazısı ve Elmalı'nın *Ön Söz* yazısının ardından çalışma; *Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin* ve *Tıpkıbası* bölümlerinden oluşmaktadır. Toplam altı bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünü **1. Giriş (s. 13-55)** oluşturmaktadır. Çalışmanın *Giriş* kısmında bolca alt başlık kullanıldığı görülmektedir. *Giriş'te* (s. 13-16) Elmalı, Türklerin tarih içerisinde farklı kültürlerden etkilendiğini belirtir. Bu farklı etkileşimlerden dolayı dilbilgisi, gramer, dilbilimi ile olan ilgimizin ne zaman başladığı sorusunu sorar ve bu soru ekseninde cevaplarını sıralar. İlk dilbilgisi, dilbilimi, gramer çalışmaları hakkında kısa bilgiler vermektedir. Bu verdiği bilgilerden hareketle Türk gramercilik anlayışını üç döneme ayırmaktadır:

1. Sanskrit gramerciliği etkisinde gelişen Türk gramerciliği;
2. Arap gramerciliği etkisinde gelişen Türk gramerciliği;
3. Batı gramerciliği etkisinde gelişen Türk gramerciliği, şeklindedir.

Sonrasında çalışmasına *1.1. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde dil bilgisi kavramı* ve *1.2. Eski Uygur Türkçesi metinleri ve modern dil bilimi* (s. 16-23) kavramları üzerinde durarak devam etmektedir. Elmalı, burada Eski Abhidharma metinlerinin Çince çevrilmiş olmasından kaynaklı olarak metinlerin Çince söz dizimine bağlı kalındığını belirtir. Bu sebepten dolayı Türkçeye aktarılan metinlerin izahının ayrıca yapılmasının gerekliliğinin üzerinde durur. Bu görüşüne paralel olarak da kısa bir metin parçasının ayrıntılı çözümlemesini yapar.

Metin bölümünde yer alan bütün örneklerin hemen hemen hepsinin söz dizimi ve anlam bilimi ile ilgili olduğu görülmektedir. Çalışmanın ana konusunu oluşturan Eski Uygurca *vibakti* (isimlerin hâl çekimi, çekim eki, hâl) ve *samaz* (kelimelerin birleşimi, birleşik kelime) kavramları üzerinde detaylı bir şekilde durulmadan önce

* Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı, Kayseri/TÜRKİYE, kubraozer567@gmail.com. Gönderim Tarihi: 05.02.2019 / Kabul Tarihi: 12.04.2019

1.3. *Vibakti ve Samaz Terimleri Üzerine Çalışanlar* (s. 23-26) ve eserleri hakkında bir literatür değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmada 1.4. *Dil Bilgisi Terimlerinin Yer Aldığı Belgeler* (s. 26-29) sırasıyla verilmiştir. Bunlar: 1935.52.0021; Abhi 18, 19, 20, 35, 45, 64, 65, 66, 107, 114, 130, 142, 143, 144, 149; HtPar 184 (35a-b); SI Kr. I, 12; B128:13, şeklinde sıralanır. Bu belgeleri belirtmek çalışmanın sınırının belirlenmesi açısından önemlidir. Çalışma 1.5. *Eski Uygurca Dil Bilgisi Terimleri 1.5.1. vibakti* (s. 29) teriminin açıklamasıyla devam eder. 1.5.1.1 *Hâl kavramı* bölümünde *ol* zamirine hâl ekleri getirilerek, toplu bir biçimde 1935.52.0021 numaralı belgede gösterildiği belirtilmiştir. Bu nedenle Eski Uygurcada var olan sekiz hâl çekimi ele alınırken 1935.52.0021 numaralı belgede kullanılan çekim sırasının esas alındığı fakat başka belgelerde tespit edilen hâl kavramına ait örnekler, ilgili terimin altında gösterildiği de ayrıca belirtilmiştir. Sekiz hâl kavramı şöyledir:

1.5.1.2. Nominatif Hâl: *ol* “o”

1.5.1.3. Akuzatif Hâli: *anı* “onu”

1.5.1.4. Enstrümantal Hâli: *üze* “ile”

1.5.1.5. Datif Hâli: *aña* “ona”

1.5.1.6. Ablatif Hâli: *antın* “ondan”

1.5.1.7. Genitif Hâli: *anıy* “onun”

1.5.1.8. Lokatif Hâli: *anta* “onda”

1.5.1.9. Vokatif Hâli: *ayat* “seslenme”.

Çalışmada ele alınan bir diğer gramer terimi 1.5.2. *Samaz*’dır. (s. 40) Bu kavramın karşılığı 1.5.2.1. *Söz Öbeği Kavramı* bölümünün içerisinde belirtilmiştir. Eski Uygurca belgelerde *adıra kavşuru yörmek* söz grubunu Türkçeye “ayırarak, birleştirmek, ayırıp birleştirerek izah etmek” şeklinde tercüme edilebileceğini belirttikten sonra, Elmalı bu kavram için daha uygun görülen bir teklifin yapılabileceğini belirtmektedir. Yine bu bölümde (s. 41-52) 1935.52.0021 numaralı belgede altı çeşidi olan söz öbeklerinin toplu bir şekilde sırasıyla verildiğini belirtir ve ardından söz öbeklerini sıralar:

1.5.2.2. *+nıy* (ilgi ekli) söz öbeği (İsim Tamlaması),

1.5.2.3. *ok* (edatı ile kurulan) söz öbeği (Koşuntu),

1.5.2.4. *+llg* (ekli) söz öbeği (Sıfat Tamlaması),

1.5.2.5. *birle* (bağlaçlı) söz öbeği (Bağlama Grubu),

1.5.2.6. *karşı* (edatı ile kurulan) söz öbeği (Edat Grubu),

1.5.2.7. *türlüg* (sıfatı ile kurulan) söz öbeği (Sıfat Tamlaması).

Söz öbekleri bu başlıklar altında incelenmiş metinlerden örnekler verilerek anlatım desteklenmeye çalışılmıştır. Ayrıca açıklama kısmında yer yer soru-cevap şeklinde bir anlatımın tercih edilmesi bilginin daha açık, sade ve anlaşılır olmasını kolaylaştırmıştır.

1.6. *Çalışmanın Kurgusu* (s. 52-54) başlığı altında metin kurgusunun hangi belgeler esas alınarak oluşturulduğu hakkında bilgiler verilmiştir. Metinlerin ne şekilde temin edildiği belirtilmiştir. Bu bölümde Elmalı çalışmasının taslağı hakkında bilgiler verir. Bu çalışmada terimlerin bulunduğu belgelerin yazı ve harf çevrimi

yapılmıştır. Bütün bu çevirilere ek olarak yapılan tercümede metin bağlamı dikkate alınmıştır. Çalışmada genel olarak sade bir yazı çevirimi tercih edilmiştir. Belgelerde geçen Çince karakterler belgelerdeki kullanım amaçlarına göre yazı ve harf çeviri satırlarında gösterilmiştir. Çince karakterlerin Eski Uygurcadaki karşılıkları büyük puntuyla verilmiştir. Çalışmada kullanılan işaretlerin de hangi anlama gelecek şekilde kullanıldığı yine bu bölüm içerisinde detaylı bir şekilde verilmektedir. Ayrıca bu bölümde metin düzeni, nasıl bir tercüme yönteminin tercih edildiği, metin onarımı, düzeltmeler, metin bölümü, madde başları, dizin vs. gibi konularda da izlenen yöntem açık bir şekilde izah edilmiştir. Bu bölümün ardından 1.7. *Sonuç* (s. 54-55) bölümü verilmektedir. Bu bölümde çalışmanın amacı kısa bir şekilde açıklanmıştır. Tercüme edilen belgelere bakılarak müstensihin Sanskritçe ve Çince'ye fazlasıyla hâkim olduğu kanısına ulaşılmıştır. Burada Eski Uygurca dil bilgisi terimleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde inceleme yapan Kudara'nın görüşüne kısaca değinilmiştir. En sonda da Elmalı, Eski Uygurların yüksek bir Budist felsefi düşünceye sahip oldukları kadar gramer ve dilbilimi konularına da hâkim olduklarını belirtir.

Giriş bölümünden sonra *İşaretler, Kısaltmalar, Eser Kısaltmaları, Kaynaklar* (s.56-61) verilmiştir.

2. Metin bölümü (s. 63-137) toplam 670 satırdan oluşmaktadır. Satırlar numaralandırılmıştır. Her satırda metnin yazı çevirimi ve hemen altında harf çevirimi verilmiştir.

1935.52.0021a

- (001) (01) kim kên tnl(ı)glarka biltürmiş üçün . anın bilmiş ukmış tęp yörüg ol ::
bo üç türlüg yörüglerke tükellig
kym kyn tynlq l'r q' pyltwrmış 'wyçwn. ''nyn pylmyş 'wqmyş typ
ywrwk 'wl :: pw 'wyç twyrlwk l'rk' twyk'l lyk
- (002) (02) üçün . buda BURHAN tęp atantı AYITDI BURHANlıg KÜN TEDRİke
tęp tedi . KÜN TEDRİ KAYU ol KİGİNÇ BERTİ KÜN TEDRİ erser
yöleşürüg ol YÖLEŞÜRÜG boltaçı
'wyçwn . pwd' 仏 typ ''t'ndy 問 仏 lyq 日天 k'typ tydy. 日天何 ol 答
日天 'rs'r ywl'şwrwk 'wl 喻 pwl'd'çy

Üçüncü bölüm olan **Çeviri** (s. 139-165) bölümünde madde başı numaralara, metnin aslına sadık kalınarak çeviri yapılmıştır. Çeviri kısmında belgelerde yer alan bölümler genel olarak kısa bir paragraf oluşturulacak şekilde çevirisinin yapılmaya gayret edildiği görülmektedir. Bu durum metin bağlamının dikkate alındığını ve öncelikli olanın belgenin anlaşılır olmasının amaçlandığını gösterir. Belgede eksik olan ya da tamamlanmış olan kısımlar çeviri yapılırken daha dikkat edilerek anlamın daha sağlam bir şekilde verilmesi için yer yer parantez içi kullanım tercih edilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü, **Notlar** (s. 167-204) bölümüdür ve bu bölümde kimi kelimelerin yeni anlamlandırmalarının yapıldığı, yorumların ve izahının bulunduğu görülür. Burada Eski Uygurcada kullanımı az olan kelimeler ve bunlar hakkındaki yorumlar da bulunmaktadır. Metinde müstensih tarafından yapılan düzeltmeler bu bölümde tekrar ele alınmıştır. Bazı maddelerde *bk.* kısaltması kullanılarak ilgili

bölmelere gönderme yapılarak tekrara düşmenin önüne geçilmiştir. Bazı kelimelerin okunuşları verilmiş farklı bir okuyuş bulunmaktaysa bu okuyuş önerisi de belirtilmiş ve neden bu şekilde okunması gerektiğinin izahı yapılmıştır. Bazı kelimelerin kökü ve aldığı ekler gösterilmiştir. Yapılan bu gerekli açıklamalar okuyuşun doğruluğunu kanıtlamak adına yapılmış olan bir durumdur. Yanlış yazıldığı düşünülen kelimeler belirtilmiş doğru yazım şekli için gerekli açıklamalar yapılmış gerekiyorsa farklı kaynaklara ilgili yönlendirmeler yapılmıştır. Bir kelimenin farklı okumaları varsa bu okumalar da gösterilmiştir. Bununla birlikte bazı kelimelerin farklı anlamları da başka metinlerden tanık gösterilerek açıklanmıştır. Örneğin *ozdaçılık* gibi. Çince karakterler tek tek açıklanmış, aynı karakterler tekrara düşmemek için verilmemiş ilgili kısımlara gönderme yapılmıştır.

5. Dizin (s. 205-252) bölümünde ilk olarak harf sırası verilmiştir. Elmalı dizini *Cibakaya 2.3* dizin programına göre düzenlendiğini belirtmiştir. Dizinde bütün kelimeler geçtiği yerlerle birlikte gösterilmiştir. Türkçe olmayan kelimelerin kökenleri belirtilmiş ve kelimenin asıl şekilleri verilmiştir. Kelimelerin ayrıca kullanım sıklığı da belirtilmiştir. Bu, metinlerdeki temel söz varlığının tespit edilmesi, kelimelerde yaşanan anlam değişmelerini gözlemlenmek vs. bakımından önemlidir.

Çalışmanın altıncı yani son bölüm olan **Tıpkıbası (s. 253-288)** bölümünde çalışmada esas alınan metinlerin tıpkıbasılarına yer verilmiştir. Bu bölüm diğer sayfalardan farklı olarak kuşe kâğıda basılmıştır. Metinlerin okunaklı olmasına özen gösterilmiştir.

Türklük bilimine önemli katkısı olan bu titiz, özverili ve yorucu çalışma münasebetiyle Murat Elmalı'ya teşekkür eder, çalışmalarının devamını dileriz.